

УДК 37.02(477/478)(091)"19

DOI: 10.31499/2307-4914.2(32).2025.345926

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОЛІФАКТОРНОГО ВПЛИВУ НА ТРАЕКТОРІЮ ОСВІТНЬО-АКАДЕМІЧНОГО ПОСТУПУ НАДДНІПРЯНИЩИНИ XIX СТОЛІТТЯ

Ігор Ткаченко, аспірант, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

ORCID: 0009-0002-2531-5415

E-mail: i.o.tkachenko@udu.edu.ua

Микола Чумак, доктор педагогічних наук, професор кафедри інформаційних технологій і програмування, Український державний університет імені Михайла Драгоманова.

ORCID: 0000-0002-9956-9429

E-mail: chumak.m.e@gmail.com

Тематичним стрижнем статті стало проведення теоретичного аналізу впливу цілісної групи факторів на освітньо-академічний поступ досліджуваного століття. Відзначено, що перша складова факторної групи мала системний характер впливу на досліджувану феноменологію, тоді як інша – відображала свої пікові прояви домінування на різних історичних етапах.

Окреслено вагомість впливу на заявлене соціокультурного фактору, спрямованого на розвиток духовної культури, формування ціннісних орієнтирів і кристалізацію ментальності.

Проаналізовано дію інтелектуально-наукового фактору в його змістовому та історичному вимірах. Узагальнено, що специфіка педагогічного фактора (зокрема, підсиленого впливами західноєвропейських інтелектуальних традицій) визначала характер освітнього розвитку вітчизняного академічного середовища упродовж XIX століття.

Ключові слова: освіта; наука; академічний поступ; інтелігенція; університет; ціннісні орієнтири; Наддніпрянина, фактори.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE MULTIFACTOR INFLUENCE ON THE TRAJECTORY OF EDUCATIONAL AND ACADEMIC PROGRESS IN THE DNIPER REGION OF THE 19TH CENTURY

Igor Tkachenko, PhD student, Dragomanov Ukrainian State University.

ORCID: 0009-0002-2531-5415

E-mail: i.o.tkachenko@udu.edu.ua

Mykola Chumak, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Information Technology and Programming, Dragomanov Ukrainian State University.

ORCID: 0000-0002-9956-9429

E-mail: chumak.m.e@gmail.com

The thematic core of the article is the theoretical analysis of the level of influence on the trajectory of educational and academic progress of the studied century of a holistic group of factors, the first component of which was characterized by a uniform nature of the influence on the studied subject, and the other reflected only the peak points of dominance at different historical stages.

The systematic influence of the state-power factor on the subject studied throughout the entire historical period is summarized. It is emphasized that within the framework of the action of the named factor, pro-government institutions made a social "order" for the training of subjects loyal to the tsarist power.

A list of authoritatively "demanded" requirements for the educational training system of subjects loyal to the tsardom is highlighted, in particular: the establishment of an unwavering "cult" of the emperor; personal readiness for full subordination to state interests at the level of performing all public functions; orientation towards fulfilling civic duty; readiness for self-sacrifice for the benefit of the state and the emperor.

It is noted that the imperial-statist paradigm of the studied era focused on the need to form personal self-awareness, at the level of which the ideal image of autocratic imperial power was to crystallize.

The significance of the influence on the studied socio-political factor is outlined, the essence of which was revealed through the plurality of positions held by representatives of different social groups, based on the depth of their internal political views and beliefs.

The multi-level tendency in the development of socio-political thought among representatives of different directions, such as conservative-orthodox, liberal-oriented, and democratically oriented, is generalized.

The emphasis is placed on the importance of the socio-cultural factor, which aims to: develop spiritual culture; form value orientations; and crystallize, at the personal level, more distinct outlines of mentality.

The effect of the intellectual and scientific factors of a certain historical period is represented through the prism of two fundamental components: substantive and historical.

The uniqueness of the pedagogical factor, which was significantly strengthened by the cross-action of the achievements of the Western world, is summarized at the level of subject discourse.

Keywords: education; science; academic progress; intelligentsia; university; value orientations; the Dnieper region; factors.

Дев'ятнадцяте століття увійшло в історію розвитку Наддніпрянських теренів як епоха масштабних соціокультурних перетворень. Впровадження освітніх реформ, під перехресним «обстрілом» політичних обмежень, відкрило нову сторінку академічного поступу, у супереч діючим обмеженням та директивам. Саме цей період став надзвичайно знаковим та найбільш досліджуваним в історії розвитку вітчизняної вищої освіти, оскільки був ознаменований відкриттям перших класичних університетів у досліджуваному регіоні (зокрема, на території Слобожанщини, Київщини та Новоросійського краю).

Доволі ґрунтовним базисом, у цьому змістовому модусі аналізу історико-педагогічних перетворень, для нас послуговували праці таких знаних українських дослідників, як: Л. Вовк, Н. Дем'яненко, Т. Дудка, І. Зязюн, М. Левківський, О. Лаврінченко, М. Чумак та ін. Проте, дослідження багатогранності історичної епохи XIX століття не вичерпує глибини свого науково-дослідницького потенціалу, враховуючи ґрунтовність соціокультурних трансформацій того часу та їхню вагомість для збереження у історичній пам'яті українського народу здобутків попередніх поколінь.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз значущості впливу різних факторів на траєкторію освітньо-академічного поступу Наддніпрянщини упродовж XIX століття.

Завдання дослідження:

✓ ідентифікувати ключові фактори впливу, які позначилися на траєкторії освітньо-академічного поступу проукраїнських теренів у XIX столітті;

✓ проаналізувати значущість впливу визначеної групи факторів на предмет дослідження упродовж досліджуваної епохи.

На просторах Наддніпрянщини розвиток освіти та академічної думки відбувався під впливом цілісного комплексу різноспрямованих факторів, кожен із яких суттєво коригував загальний вектор поступу. Цілісну групу таких факторів презентували частково ті, які були актуальними упродовж усього досліджуваного періоду, з відносно рівномірною силою феноменологічного впливу. Інша група – відзначалася певними піковими точками впливу на окремі історичні етапи предметного функціонування. Проте, значущість комплексної дії усіх цих факторів, безумовно, мала визначальний вплив на траєкторію феноменологічного поступу упродовж усього досліджуваного етапу історичного розвитку.

Державно-владний фактор суттєвим чином впливав на досліджуване упродовж усього окресленого відрізка історичного розвитку. Сутність цього фактору доволі повнопланово розкривалася на рівні змісту директивних вказівок діючої влади для викладачів, які максимальним чином повинні були спрямувати студентів у напрямку освоєння цілей та ідеалів імперської політики. До переліку владно «затребуваних» вимог, на рівні системи освітньої підготовки вірних царату підданих, увійшли наступні:

- ✓ утвердження непохитного «культу» імператора;
- ✓ чітка і цілеспрямована особистісна готовність до повного підпорядкування державним інтересам на рівні функціонування усіх суспільних інститутів;
- ✓ зорієнтованість на виконання громадянського обов'язку;
- ✓ готовність до самопожертви на користь держави та імператора.

На декларативному рівні, державна політика націлювалася на утвердження в академічних колах досліджуваних університетів «ідеального» списку особистісних рис (зокрема, законслухняність, відповідальність за власні вчинки, старанність і добropорядність на усіх рівнях службового підпорядкування та ін.), які мали кристалізуватися на особистісному рівні тогочасного студентства.

Упродовж століття політичний фактор спрямовувався на: виховання у студентів усвідомленого розуміння свого соціального призначення на рівні діючого імперського ладу; формування цілісного уявлення про верховну владу, як ключовий регулятор усіх соціальних процесів; недопущення будь-яких проявів суспільно-політичної активності, яка могла піти у пряму конфронтацію з існуючим проімперським режимом, з погляду радикального опонування.

Варто підкреслити і той факт, що під впливом розвитку науки відбувалося поступове послаблення релігійно-містичних обґрунтувань, уже на рівні наявних науково-концептуальних трактувань перебігу процесів та явищ. Чітко розуміючи таку предметність переорієнтації суспільних поглядів від глибинно теологічного у напрямку раціонального, стає зрозумілим, що означене теж залишало суттєвий відбиток на рівні феноменологічного функціонування. Студентська молодь того часу повсякчас шукала правдивості у наукових твердженнях, вчилася сприймати ідейність з позиції критичного підходу, що ще більшою мірою розігрівало «котел» предметного наукового пошуку у напрямку знаходження істини.

Упродовж XIX століття імперські рішення націлювалися на використання наявного інструменту політичного впливу на освітньо-академічне середовище, задля досягнення наступних виховних завдань:

- ✓ формування імперсько-політичного ідеалу на рівні усіх суспільних

прошарків, з метою недопущення критики адміністративно-управлінських рішень;

- ✓ актуалізації особистісної готовності до неперервного служіння державі та імператору;

- ✓ кристалізації на рівні усіх навчальних дисциплін як вищої мети – формування відданого підданого імперській владі.

Наступним у списку досліджуваних є *громадсько-політичний* фактор. Сутність останнього розкривається у фокусі аналізу поліаспектності суспільного настрою та позицій представників різних соціальних груп, виходячи із глибинності їх внутрішніх поглядів та переконань, а також ціннісних орієнтирів.

Протягом досліджуваного історичного періоду, соціальний поступ віддзеркалював багаторівневу тенденційність розвитку суспільно-політичної думки у колі представників таких напрямів:

I. Консервативно-ортодоксального – відображаючого усю повноту впливу діючої державної політики на свідомість носіїв означених політичних поглядів та переконань. Стратегічною метою та тактичними кроками цих представників була необхідність утвердження і підтримання діючої імперської форми державного устрою. На рівні освітнього процесу класичних університетів Наддніпрянщини, ідейність консерваторів розкривалася у необхідності:

- повноцінного ігнорування тих інтересів та запитів студентів, які суперечили проімперським директивам;

- уникнення публічних обговорень тих питань, які напряду торкалися актуальних подій минулого чи сьогодення, з апеляцією на аргументативність прояву російського самодержавства та деспотії.

II. Ліберально зорієнтованого – зберігаючого статус прихильності до наявних державницько-парадигмальних виявів, які засвідчували про необхідність прямого педагогічного впливу на особистісну самосвідомість молодих поколінь, відповідно до чинних вимог. Проте, на відміну від консервативно-ортодоксального, названий напрям віддзеркалював перспективну можливість носіїв цих політичних поглядів і переконань до:

- ❖ більш вільного вираження своїх громадянських та світоглядних позицій по відношенню до існуючої соціополітичної реальності;

- ❖ утвердження права на особистісну інтерпретацію певних подій, навіть у розріз існуючому політичному порядку;

- ❖ більш глибинного відрефлексування на рівні освітньо-академічного поля цінності наукового внеску світової інтелігентної спільноти;

- ❖ популяризації серед студентських кіл академічних традицій колективного обговорення питань світоглядно-наукового, соціокультурного та суспільно-політичного характеру.

III. Демократично пріоритетного – актуалізуючого найбільш радикальне ставлення до діючої влади, у порівнянні з консервативно-ортодоксальним напрямом, що зокрема віддзеркалилося в академічному середовищі Наддніпрянських університетів на рівні:

- ✓ повноцінної відмови від пропагування імперських наративів, які суперечать дотриманню прав та свобод людини та породжують соціальну нерівність;

- ✓ утвердження серед науково-педагогічних кіл та студентства принципів

достовірності та науковості, шляхом виокремлення штучно «вмонтованих» проімперських наративів у якості основоположних.

Варто підкреслити і той факт, що наявність у науково-педагогічних колах представників з яскраво вираженими консервативно-ортодоксальними поглядами ставала реальною загрозою на шляху до розвитку національної самосвідомості серед тих студентів, які легко піддавалися зовнішньому впливу ідейності носіїв визначених переконань.

У фокусі досліджуваного спектру факторів, неможливо оминати увагою і **соціокультурний**. Значущість впливу останнього на студентську спільноту проявлялася найбільш виразно у таких аспектах: розвитку їх духовної культури; формування ціннісних орієнтирів; виокремлення на їх особистісному рівні найбільш виразних обрисів ментальності. Поглиблення рівня впливу зазначеного фактора на студентські кола того часу забезпечувала освічена інтелігенція, яка вирізнялася не лише глибинністю знань, але й готовністю до утвердження національно-патріотичних цінностей. Доволі звичною є наукова інтерпретація значущості соціокультурної ролі останніх у якості істинних просвітителів [3]. Саме цей прошарок інтелігенції заклав такий міцний стрижень розвитку проукраїнської спільноти, який послуговував справжнім базисом для подальшого державотворення.

Одним із ключових ідентифікаторів результативності впливу соціокультурного фактору на студентську спільноту Наддніпрянщини у досліджуваний період, на наш погляд, був показник зростання рівня національної самосвідомості суб'єктів пізнання під впливом ідей просвітництва [3].

Варто відзначити, що у фокусі аналізу заявленої тематики саме **інтелектуально-науковий** фактор був одним із найбільш значущих. Розкриття його поліаспектності вбачаємо крізь призму аналізу двох основоположних складових – змістовної та історичної. Перша – окреслювалася у досліджуваний період стрімким розвитком наукового сузір'я природничих, гуманітарних та технічних наук. Друга – позначилася суттєвим впливом на розвиток вітчизняної вищої освіти XIX століття таких історичних фактів, як:

- ✓ поглиблення ідей науково-цивілізаційного поступу, що сформувалися у Західній Європі;
- ✓ поширення та адаптація ідей енциклопедичної освіти, націленої на всебічний особистісний розвиток, за рахунок глибинності процесу пізнання;
- ✓ ґрунтовність впливу на обґрунтування цілісності світобудови ідейності наукових концептів Галілео Галілея та Ісаака Ньютона.

Даний фактор виявився значущим і в модусі аналізу його впливу на: досліджувані кола академічної спільноти того часу; глибини розвитку науки; формування соціального образу ідеального науковця, який крізь вплив зовнішніх й внутрішніх викликів рухався у напрямку досягнення найвищих дослідницьких цілей. Ґрунтовність цього фактора віддзеркалювалася і на особистісному рівні, крізь призму необхідності добросовісного та водночас відповідального ставлення до процесу пізнання.

Варто зауважити, що сьогодні нам доволі складно реалізовувати повноцінну дослідницьку «репродукцію» впливу інтелектуально-наукового фактора на предмет дослідження, у розрізі визначеної історичної епохи. Складність цього завдання

частково зумовлюється тим, що проімперсько-владні структури того часу всіляко перешкоджали поширенню у суспільних колах тих ідей, які становили пряму загрозу чинному державному устрою. Саме тому, усі друковані матеріали перед тиражуванням на широкий загал проходили ретельну перевірку, і через цензурні обмеження значна їх частина не допускалася до друку та вільного використання у межах широких кіл. Звісно, така цензурність супроводжувалася обґрунтуванням щодо недоцільності використання сумнівних наукових напрацювань закордонних та вітчизняних учених, з метою підтримання «здорового» мікроклімату виховання вірних царю підданих. Це, також, сприяло створенню найбільш сприятливих умов для їх особистісного розвитку, який у студентські роки характеризувався відсутністю життєвого досвіду, критичного мислення та достатнього рівня ерудиції.

Варто зауважити і той факт, що соціокультурне буття проукраїнської інтелектуальної еліти у досліджуваній період було наскрізно пронизане впливом як світоглядних концептів, так і соціально-політичних факторів, які сумарним чином позначилися на траєкторії феноменологічного функціонування. Враховуючи, що кожен науково-педагогічний працівник під час викладання своєї дисципліни проектував на її зміст власні світоглядні позиції та переконання, предметність викладу відповідно набувала більш суб'єктивно-рельєфного звучання.

Наступним у полі предметного дискурсу став **педагогічний** фактор. У контексті історико-академічного поступу досліджуваного періоду, відчутний вплив на його «циркуляцію», мала педагогіка західного світу. У концептуальному вимірі саме остання виступила детермінантою, яка на вітчизняному ґрунті сприяла кристалізації своєрідного «ідеального макету» типового класичного університету [7]. У досліджуваній період науково-педагогічна спільнота підійшла до глибинного відрефлексування значущості впливу педагогічного фактору на цілий ряд навчально-виховних та розвивальних процесів, які функціонували на рівні студентських колективів.

Взаємосплетіння ідейності вітчизняної та західної науково-педагогічної теорії й практики актуалізувало розбудову високозмістовних концептів уже на рівні кожної навчальної дисципліни, що набувала повноти власного академічного звучання в межах широких студентських аудиторій Наддніпрянщини.

Проте, варто зауважити і той факт, що необхідність формування власного педагогічного «панно», на рівні кожного досліджуваного університету, була продиктована впливом:

- неспроможності до стовідсотково-повноцінного задоволення вітчизняних академічних потреб лише за рахунок закордонних педагогічних напрацювань, оскільки існували суттєві відмінності між рівнем їх інституційного розвитку (зокрема, й на рівні аналізу наявної матеріально-технічної бази);
- усвідомлення потреби підтримання автономно-академічного статусу досліджуваних освітніх інституцій (зокрема, Харківського, Київського та Новоросійського університетів) на кшталт західноєвропейських;
- концептуально усталеної, на нормативному рівні, системи консервативних викликів, які повсякчас намагалися послабити вплив на вітчизняну спільноту прогресивних ідей вітчизняної та західної інтелігенції.

На основі проведеного теоретичного аналізу ми дійшли до висновку, що

освітньо-академічний поступ на теренах Наддніпрянщини корелювався сукупним впливом взаємопов'язаних факторів (зокрема, державно-владного, громадсько-політичного, інтелектуально-наукового, соціокультурного та педагогічного). Кожен із перелічених чинників мав власний ступінь впливу на досліджуваний феномен (зокрема, як у ролі лімітуючого, так і стимулюючого базису). На рівні сукупності перетворень, це формувало загальний орієнтир системного розвитку освітньо-академічних традицій і цінностей, що у свою чергу також актуалізувало ідейні пошуки у напрямку самостійного державотворення.

Перспективним напрямом подальших історико-педагогічних пошуків може послугувати порівняльне дослідження рівня впливу освітніх реформ на ті проукраїнські регіони, які у визначений історичний період перебували під владою різних держав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бичко А. К., Бичко І. В. Феномен української інтелігенції: спроба екзистенціального дослідження. Дрогобич: б.в., 1997. 115 с.
2. Бойко О. Історія України: Посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2002. 656 с.
3. Дудка Т. Ю. Просвітницький туризм як історико-педагогічний феномен: монографія. Київ–Херсон: ФОП Гринь Д. С., 2017. 460 с.
4. Майборода В. К. Вища педагогічна освіта в Україні: Історія, досвід, уроки (1917–1985 рр.). Київ: Вища школа, 1992. 196 с.
5. Семенюк С. Історія Українського народу. Львів: Апріорі, 2010. 608 с.
6. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ: Наукова думка, 2001. 912 с.
7. Чумак М. Є. Педагогічний космополітизм у розрізі соціокультурних трансформацій: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 428 с.

REFERENCES

1. Bychko, A. K., & Bychko, I. V. (1997). Fenomen ukrainiskoi intelihentsii: sprobа ekzystentsialnoho doslidzhennia. Drohobych: b.v. [in Ukrainian].
2. Boiko, O. (2002). Istoriiа Ukrainy: Posibnyk. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
3. Dudka, T. Yu. (2017). Prosvitnytskyi turyzm yak istoryko-pedahohichniy fenomen: monohrafiia. Kyiv–Kherson: Hryn D.S. [in Ukrainian].
4. Maiboroda, V. K. (1992). Vyshcha pedahohichna osvita v Ukraini: Istoriiа, dosvid, uroky (1917–1985 rr.). Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
5. Semeniuk, S. (2010). Istoriiа Ukrainskoho narodu. Lviv: Apriori [in Ukrainian].
6. Siropolko, S. (2001). Istoriiа osvity v Ukraini. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Chumak, M. Ye. (2019). Pedahohichniy kosmopolityzm u rozrizi sotsiokulturnykh transformatsii: monohrafiia. Kherson: OLDI-PLIUS [in Ukrainian].